

Úkol č. 3

Od začátku 17. století se mnohé mění. Období novověku (v historické literatuře je označováný ranný novověk – 17. st. – ½ 18. st.) je charakteristické změnou pojetí lidského poznání. Otázka, jak vlastně člověk poznává? začíná být problém. Proto se objevují racionalistické (hlavní představitel R. Descartes) a empirické (hlavní představitel J. Locke) teorie poznání, které se rozvíjejí až do současnosti. Obě tyto teorie začínají pracovat s pojmy, které předešlá období neznali (nebo je používali ve zcela jiném významu) SUBJEKT a OBJEKT poznání. Hlavním smyslem tohoto úkolu je uvědomit podstatu této velké změny ve stylu evropského myšlení.

(Doporučuji čerpat z knih: Blecha, I. *Filosofie*, s. 87–112; a Nicola, U. *Obrazové dějiny filosofie*, 302–307. Obě knihy jsou k dispozici ve fakultní knihovně ve vícero výtiscích. Není nutné číst všechno, ale vybrat si příslušné informace. K některým otázkám bude dobré se podívat i do jiných zdrojů.)

A)

Na následující otázky odpovídejte jednoslovně (např. ano, ne, musí, nemusí atd.) a následně odůvodněte svůj názor (dvě až pět stručných vět. Nutné uvést zdroj, ze kterého jste čerpali!! – Z toho vyplývá, že na konci vypracovaného úkolu musí být uveden seznam použité literatury!):

- 1) Projevila se v Descartově myšlení nějak nejistota, kterou známe z barokní (tedy novověké) literatury, a proč?
- 2) Labyrint je symbolem jistoty, proto jej nacházíme jako základní motiv v díle J. A. Komenského, a proč?
- 3) Racionalismus je teorie poznání, která klade důraz na *racio* tedy zkušenost, a proč?
- 4) Deismus je pozdější verzi křesťanského vyznání, které vnímá Boha jako Stvořitele, který se ovšem již nevměšuje do dalšího vývoje světa, a proč?

Odpovězte na následující otázky (4–10 vět. Nutné uvádět zdroj):

5) Vysvětlete podrobněji v čem spočíval hlavní rozdíl mezi pojetím poznání, jak jej vnímala antika i středověk a jak jej vnímalo 17. století?

(Tato otázka je těžká. Jestliže ji správně zodpovíte, bude to zohledněno v bodovém ohodnocení [+3]. Je zde nutné porovnat, jak poznání vnímal např. Aristotelés (např. *Filosofie*, s. 75–83, je ale dobré vyjít i z jiné literatury) a např. Descartes a Locke – jako návod, jak o věci přemýšlet viz powerpointovou prezentaci Novověký obrat vyvěšenou ve Studijních materiálech → Obrazové materiály)

6) Definujte základní rozdíly mezi racionalismem a empirismem.

7) Jak styly poznání indukce a dedukce souvisí s racionalismem a empirismem.

8) Proč deismus připravil místo pro vznik ateismu 18. století.

9) Co znamená sousloví „osvícenský optimismus“ a v čem spatřujete jeho slabiny.

10) Pokuste se charakterizovat Kantův pojem „věc o sobě“ a na základě toho zkuste definovat, jak si představuje Kant lidské poznání.

B) Práce s texty

Přečtěte si a zpracujte následující text následujícím způsobem:

1) Vypište všechny základní myšlenky textu.

2) Na základě těchto myšlenek napište základní informaci, kterou text chtěl předat.

3) Odpovězte na otázky.

4) Text D. Humea tvoří přechod od myšlení novověku k myšlení vrcholného osvícenství v Kantově podání. Pokuste se napsat, jakým způsobem Hume kritizuje Descarta a jak na něj mohl navázat Kant.

Praha 1972. Překlad: V. Gaja.

/28/ Dosud jsme však nedostali uspokojivou odpověď na položenou otázku. Při každém řešení vzniká nová otázka stejně nesnadná jako předchozí a vede nás k dalšímu zkoumání. Tážeme-li se, *jakou povahu mají všechny naše rozumové úvahy o věcech*, bude správná odpověď asi znít, že vycházejí ze vztahu příčiny a účinku. Zeptáme-li se dál, *z čeho vycházejí všechny naše rozumové úvahy a závěry o tomto vztahu*, odpovíme dvěma slovy: ze zkušenosti. Máme-li ještě náladu zkoumat dál a zeptáme se, *z čeho vycházejí všechny naše zkušenostní závěry*, dojdeme k nové otázce, zodpověditelné a vysvětlitelné ještě hůř...

/29/ Musíme uznat, že příroda nás udržuje hodně daleko od svých tajemství a dopřává nám poznání jen několika vnějších vlastností předmětu, kdežto ony síly a principy, na nichž plně závisí působení těchto předmětů, před námi tají. Smysly nás informují o barvě, váze a hutnosti chleba; ale ani smysly, ani rozum nás nepoučí o těch vlastnostech, které ho uzpůsobují k výživě a udržení lidského těla. Zrak a hmat nám umožňují představu skutečného pohybu těles, ale o té podivuhodné síle a mohutnosti, která nutí pohybující se těleso stále měnit místo a kterou tělesa ztrácejí teprve, když ji sdělí jiným tělesům, o té si nedovedeme udělat ani tu nejmatnější představu. Avšak přes tuto neznalost přírodních sil a zákonů, vidíme-li podobné smyslové vlastnosti, předpokládáme, že mají podobné tajemné síly, a doufáme, že i jejich účinky jsou podobné těm, které známe ze zkušenosti. Dostaneme-li těleso podobné barvy a konzistence, jako má onen chléb, klidně opakujeme pokus a s jistotou předpokládáme podobnou výživu a posilu pro své tělo. To je však už myšlenkový nebo rozumový proces a já bych rád věděl, z čeho vychází. Všeobecně se uznává, že souvislost smyslových vlastností a tajemných sil neznáme, že tedy rozum neví nic o jejich povaze, aby si mohl vytvořit závěr o jejich trvalém a správném spojení. O minulé zkušenosti můžeme říci, že dává *přímou a přesnou informaci* jen o těch určitých předmětech a o tom určitém časovém období, jež poznala. Proč však se má tato zkušenost vztahovat na budoucnost a na jiné předměty, které, jak víme, se sobě mohou podobat jen vzhledově, to je hlavní otázka, o níž mi jde. Chléb, který jsem snědl, mě nasýtil, tzn. ta hmota určitých smyslových vlastností byla v určité době obdařena určitými tajemnými silami; z toho plyne, že jiný chléb mě v jiné době nasýtí také a že podobné smyslové vlastnosti

budou provázány podobnými tajemnými silami? Tento důsledek patrně není nijak nutný. Musíme aspoň uznat, že tu jde o důsledek vytvořený rozumem, že tu jde o určitý postup, o myšlenkový proces, úsudek, který vyžaduje vysvětlení.

31) Ve skutečnosti všechny důkazy plynoucí ze zkušenosti vycházejí z podobnosti, kterou nacházíme u přírodních předmětů a která nás vede k tomu, abychom očekávali účinky podobné těm, které jsme u těch předmětů zjistili... U *podobných* příčin čekáme *podobné* účinky. To je obecná zásada našich zkušenostních závěrů. Tento závěr by patrně byl stejně dokonalý v případě, kdyby byl vytvořen rozumem, jako v dlouhé řadě zkušenostních případů. Ale věc se má zcela jinak. Nic se sobě tolik nepodobá jako vejce, a přece nikdo při vši této podobnosti nečeká, že všechna vejce stejně chutnají. Teprve po dlouhé řadě stejných zkušenosti věcí máme o ní spolehlivou jistotu. Kde je ten myšlenkový pochod, který dělá z jednoho případu závěr tak rozdílný od onoho závěru, vyvozeného ze sta případů, které jsou naprosto stejné jako ten jeden? Tuto otázku kladu jednak pro poučení, jednak abych věc usnadnil. Takovou rozumovou úvahu si nedovedu představit. Ale chce-li mě laskavě někdo poučit, rád toto poučení přijmu.

32) ...

Uznává se, že barva, konzistence a jiné smyslové vlastnosti chleba pravděpodobně nijak nesouvisí s oněmi tajemnými živnými silami. Jinak bychom je mohli odvozovat bez pomoci zkušenosti, jakmile se tyto smyslové vlastnosti poprvé objeví, ačkoliv to odporuje mínění všech filosofů a prosté zkušenosti. Zde je tedy přirozený stav naší neznalosti těch sil a účinků všech věcí. Jak tomu odpomáhá zkušenost? Ta nám pouze ukazuje spoustu stejných účinků plynoucích z určitých předmětů a učí nás, že určité předměty v určité době byly vybaveny takovými mohutnostmi a silami. Když se vyskytne nový předmět, vybavený podobnými smyslovými vlastnostmi, čekáme podobné mohutnosti a síly a také stejné účinky. Od hmoty stejné barvy a konzistence, jaké má chléb, čekáme podobnou výživu a posilu. To však je krok v myšlenkovém pochodu, který potřebuje vysvětlení...Je-li podezření, že běh přírody by se mohl změnit a že minulost není normou pro budoucnost, je všechna zkušenost zbytečná a nemůže nám poskytnout žádný závěr ani úsudek. Je tedy nemožné, aby argumenty ze zkušenosti mohly dokázat podobnost minulosti a

budoucnosti, protože všechny tyto argumenty jsou založeny na předpokladech této podobnosti. I když uznáváme, že věci mají běh naprosto pravidelný, to samo bez nového argumentu nebo závěru ještě nedokazuje, že tomu tak bude i v budoucnosti. Neříkejme, že jsme povahu věcí poznali z naší minulé zkušenosti. Jejich skrytá přirozenost, a tedy všechny její účinky a působení se mohou změnit, aniž se změní jejich smyslové vlastnosti. To se někdy s některými předměty stává. Proč se to nestává vždy a se všemi předměty? Jaká logika, jaký rozumový proces nás ochrání před tímto předpokladem? Řeknete, mé pochybnosti rozháání má praxe. Pak nechápete smysl mé otázky. Jako člověku praktickému je mi tato věc jasná, ale jako filosof, který má určitou dávku zvědavosti, neřku-li skepse, chci poznat základ tohoto závěru. Žádná četba, žádné zkoumání nedovedlo dosud odstranit tento můj obtížný problém, vysvětlit tuto důležitou věc.

...

(35) Mysleme si člověka nadaného těmi nejvyššími rozumovými schopnostmi, který by byl dosazen do tohoto světa; ten by sice hned postřehl stálou posloupnost předmětů, jak jeden děj vyplývá z druhého, ale nic jiného by nebyl s to objevit. Především by žádným přemýšlením nepřišel na princip příčiny a účinku, protože ty určité síly, jež řídí všechno přírodní dění, nejsou smysly zachytitelné, ani není *rozumné* usuzovat, že děj A, předcházející děj B, je jeho příčinou a děj B je jeho následkem. Jejich spojení může být libovolné, nahodilé. Není důvodu odvozovat existenci jednoho z existence druhého. Zkrátka, takový člověk by se bez další zkušenosti nemohl pustit do rozumového uvažování o nějaké věci; měl by jistotu jen v tom, co mu poskytují jeho smysly a paměť.

Dejme tomu, že už má více zkušeností a žije na světě tak dlouho, aby si mohl všimnout, že běžné předměty a děje jsou ve stálé souvislosti. Co plyne z této zkušenosti? Okamžitě odvozuje existenci jednoho předmětu z existence druhého. Avšak ani tato zkušenost by ho nepřivedla k představě nebo poznání skrytých sil, které dávají vznik jednoho předmětu z druhého, ani žádný rozumový proces by ho k tomuto závěru nepřivedl. A přece cítí, že je k tomu závěru nucen. Ačkoliv by byl přesvědčen, že rozum se tohoto úkolu nezúčastňuje, uvažoval by tímto způsobem dál. Existuje tedy nějaký jiný princip, který ho vede k tomuto závěru.

(36) Tento princip je zvyk neboli obyčej. Kde totiž opakování nějaké činnosti nebo děje navozuje sklon obnovovat touž činnost, týž děj, aniž jsme k tomu nuceni rozumovým pochodem, říkáme, že tato náklonnost je způsobena zvykem. Tímto slovem však nevyjadřujeme poslední příčinu této náklonnosti. Poukazujeme pouze na princip lidské přirozenosti, který je všeobecně uznáván a znám svými účinky. Možná, že ve svém zkoumání ani nemůžeme jít dál a nemůžeme zjistit příčinu této příčiny, nýbrž se s ním musíme spokojit jako s posledním stanovitelným principem všech svých závěrů ze zkušenosti. Je to dostatečná satisfakce, že můžeme jít tak daleko, a není třeba reptat na omezenost našich schopností, které nás nemohou zavést dál. Je jisté, že tu vyslovujeme větu aspoň velmi srozumitelnou, ne-li pravdivou, když tvrdíme, že při stálém spojení dvou věcí - tepla a plamene, tíže a hmotnosti - jsme samotným zvykem přiváděni k tomu, že čekáme existenci jednoho z existence druhého. To je patrně jediná hypotéza, která vysvětluje problém, proč odvozujeme z tisíce případů závěr, který nejsme s to odvodit z jednoho případu od těch tisíců se v žádném ohledu nelišícího. Rozum je neschopen takové různosti. Závěry, které rozum činí o jednom kruhu, jsou stejné, jako kdyby je dělalo všech kruzích na světě. Ale žádný, člověk který viděl jedno těleso, jak se pohybuje na popud druhého, by nemohl usuzovat, že každé těleso by se na podobný popud dostalo do pohybu. Všechny závěry odvozené ze zkušenosti jsou tedy následky zvyku, nikoli rozumové úvahy.

Hlavním vodítkem lidského života je tedy zvyk. Tento princip působí, že naše zkušenost je pro nás prospěšná a že pro budoucno čekáme stejný sled událostí, jaký jsme zažili v minulosti. Bez působení zvyku bychom naprosto nic nevěděli o ničem, co se právě nenabízí naší paměti a smyslům. Nevěděli bychom, jak upravit nějaké prostředky k nějakému účelu nebo jak použít svých přirozených sil k navození nějakého účinku. Najednou by byl konec vší činnosti a většinou také rozumové spekulace.

(38) Jaký je tedy závěr z celé té věci? Jednoduchý, ačkoliv musím říct, že hodně vzdálený od běžných filosofických teorií: Všechna víra v nějakou věc nebo skutečné bytí je odvozena z nějakého předmětu, který je v paměti nebo stojí před smysly, a z obvyklého spojení mezi ním a jiným předmětem. Nebo jinými slovy, když jsme v mnoha případech zjistili, že dva předměty - oheň a teplo, sních a chladno - jsou vždycky spojeny, jakmile naše smysly zaregistrují oheň nebo sních, je náš rozum veden zvykem k tomu, aby očekával teplo nebo chladno a aby věřil, že taková vlastnost existuje a že ji

pocítíme, když se k tomuto předmětu přiblížíme. Tato víra je nutným následkem faktu, kdy se náš duch octne v takových okolnostech.

Otázky k textu:

1) Jakou roli v Humově argumentaci hraje v prvním odstavci (č. 28) a třetím odstavci (č. 32) zmínka o minulosti a budoucnosti.

2) Jak se liší „zkušenostní závěr“ od racionálně poznané příčiny. (Můžete vysvětlit na příkladě – použijte však jiný příklad, než ty které užil Hume [chleba, kulečnickové koule]).

3) Jakou roli hraje zvyk či obyčej v Humově teorii poznání?